

Válaszok az opponensek megállapításaira

Hálásan köszönöm bírálóim ösztönző megállapításait, melyekre egy gondolati láncsal szeretnék válaszolni.

1. *A modernizáció-fogalomról*

A „polgári magánjog korszaka” kifejezés alkalmazásának célszerű voltában – a modernizáció nehezen meghatározható fogalma helyett – alapvetően egyetértek Mezey professzor úrral (4. o.). A modernizáció mibenlétének tudományos igényű meghatározása kiterjedt vizsgálódást igényelne, amire már csak azért sem vállalkoztam, mert Kajtár István megtette már ezt 2003-ban akadémiai doktori értekezésében (Kajtár, A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai, 2003). Munkássága eredményeit használom a kutatásban és az oktatásban is. Jogi modernizáción alapvetően, de nem kizárólagosan a modern polgári állam kiépülésével párhuzamos folyamatot érthetjük a jogrend területén. A modern polgári állam fogalmát az európai jogtörténet-tudomány rendszerint úgy határozza meg, mint ami az abszolút állam, a liberális jogállam, a kereskedőállam és a nemzetállam absztrakciók keveredéséből állt elő, és amely a közélet külső formája volt a nyugati jogi kultúrában az újkortól kezdődően a Nagy Háborút követő évtizedekig (Hinze, Wesen und Wandlung des modernen Staats, 1962). Az említett négy absztrakcióból következően a modern, polgári karakterű jog létrehozásán egyrészt a területi és személyi jogi partikularizmus felszámolását érthetjük, amely Európában az abszolutista jogegységesítő törekvésekkel kezdődött meg, de egyes államokban, így hazánkban is jelentősen elhúzódott: a több hullámban is megjelenő kodifikációs törekvések ellenére egy olyan korszakban valósult csak meg, amely időben már a polgári állam kiépülésének és sajnálatos leépülésének a szakaszát is túllépte. Másrészt a modern jog kifejezés tartalmazza az adott jogág szabályrendszerének egységesítése háttérben álló modern jogeszményt is, amely korszakonként eltérő tartalmú lehetett. Ezek közül a német-magyar jogösszehasonlítás tekintetében a felvilágosodás korának természetjoga és a romantikus nacionalizmus korának pandektista jogtudománya a meghatározó. Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy a szovjet blokk országokban uralkodó sajátos családjogi elvek is tartalmaztak modernizációs elemeket. A Csjt normatartalma a női jogállás tekintetében több szempontból pozitív volt a polgári kor családjogához képest akkor is, ha egy monolit ideológiával rendelkező állam szülöttjének tekinthető. Értekezésemben a Csjt házassági vagyoni jogát a szerződéses vagyoni jog elvetése, a szabályozás hiányos volta, valamint a háttérben húzódó ideológia miatt bíráltam: a „мама тракторист, папа инженер”-családkép, bár a nemi jogegyenlőség elvére vezették vissza, túlhajtott formában mégis csak ellentmondott a természetjogból fakadó nemi szerepeknek. Az azonban figyelemre méltó, hogy a szovjet blokk országainak a magánjog testéről leszakított családjogában a nemi jogegyenlősítés programja előbb megvalósult, mint a nyugati jogi kultúrában.

Más kérdés, hogy ez a jogi reform mennyiben *követte* a társadalmi változásokat, és mennyiben volt *következménye* azoknak. Bár Grosschmid Béni büszkén vallotta, hogy a magyar házasság – szemben a nyugati, germán hagyattal – nem állt tradicionális magánjogunkban sem nemi gyámság (férj Munt) alatt, ő a jogi normák tartalmáról beszélt. A levéltári kutatás azonban arról győzött meg, hogy a jogi norma tartalma és a családi kapcsolatokban érvényesülő szokások között súlyos szakadék is lehet, ami természetesen nem a jogalkotó hiányos teljesítményére utal, hanem az adott társadalmi csoportban érvényesülő értékmező és mentalitás következménye. Az

értekezésem egésze egy gondolati láncra fűzhető fel: elsősorban az izgatott, hogy a férjezett nő személyi és vagyoni jogállása hogyan alakult. Ebben a gondolati láncban a Csjt a modernizáció folyamatához tartozott, miközben polgári természetűnek nem nevezhető, és keletkezése nem a modern polgári állam korszakára esett. Ezért az opponensem által javasolt „polgári kori magánjog” kifejezést csak a tradicionális joggal és a Csjt-vel való szembeállítás esetén használtam, illetve újrakodifikált magánjogunk tárgyalásánál beszéltem a polgári kori házassági vagyoni joghoz történt visszafordulásról, ahogy erről a Csjk normatartalma és az annak kialakításában meghatározó szerepet játszó Kőrös András kúriai tanácselnök úrral folytatott beszélgetések is meggyőztek.

2. *A jogintézmények és társadalmi-gazdasági környezetük kapcsolatáról*

Jakab Éva professzor asszony figyelmeztetett arra (2. o.), hogy „a házassági modelleket, azok személyi és vagyoni joghatásait mindig kontextualizálva, az adott társadalmi-gazdasági környezetbe ágyazva kell elemezni – különben anakronisztikus következtetésekhez juthatunk”. Számomra is egyértelmű, hogy a patriarchális családmódnak a maga korában hatalmas előnye is volt: a polgári modernizáció koráig, de különösen az ősi kultúrákban a nő családba integrált helyzete, ami legtöbbször valóban a személyi és a vagyoni önállóság hiányával járt, egyben a gondoskodás és a védelem biztosításának a helyszíne volt. Jheringet idézve a vérségi-családi elven (Familienprinzip) szervezett ősi római állam esetén, amit ő nemzetségi államnak (Geschlechterstaat), illetve patriarchális államnak (Patriarchalstaat) nevezett, a családjog és vagyoni jog tekintetében is jelentősége volt. Az állam – állította Jhering – „komolyan vette a házasság intézményét”, azt a hétköznapi ember is „szent kapcsolatnak, a házastársak közötti vallási közösségnek tartotta, és (...) a vagyont is közös természetűnek tekintették”. Ezért a házassági vagyoni jogban túlnyomó részt – a manus-szerzéssel járó házasság következményeként – a vagyoni közösségi rendszer érvényesült, bár „nem törvény, hanem a házaspár egymáshoz való viszonya határozta meg, hogy melyik rendszert válasszák”, hiszen a manus nélküli házasság már a XII táblás törvény előtt is ismert volt. „A nemzetségi alkotmány (Gentilverfassung) nem volt összeegyeztethető a későbbi idők szerződési szabadságával”. Amikor azonban a vérségi-családi elvet a személyi elv (subjektives Prinzip, Individualprinzip) vette át és az „állami közösség szerződéses alapú viszonyra változott”, a családi életben is változás állt be. „A köztársaság utolsó korszakában a mindinkább előtérbe kerülő manus nélküli házasság minden hatalmi viszonyt félretolt és ténylegesen a manus-szerzéssel járó házasságon belül is üres fikciót lazította azt ahelyett, hogy – amint az ellentétes nézet szerint történnie kellett volna – megtalálta volna abban az előrelépés lehetőségét. Az akkoriak ebben teljes joggal az erősödő erkölcstelenedés jelét látták”, és – ahogy Jhering a következtetést levonja – ekkor vette át a vagyoni közösség helyét véglegesen a vagyoni elkülönítésen alapuló dotális rendszer a római jogfejlődésben.

A patriarchális modell előnyeit a családi közösség iránti elkötelezettség miatt nem lehet kétségbe vonni, és ez nem is állt szándékomban. A tradicionális társadalmak esetében *nem önmagában* a család patriarchális jellegében fedezhető fel probléma, és a vagyonegyesítési elven alapuló házassági vagyoni jogi rendszerek *sem önmagában* a vagyontárgyak és vagyoni jogok egy vagyontömegbe egyesülése miatt állnak távol megítélésem szerint az ideálistól, hanem azért, mert diszfunkcionálisan működő házasság esetén a patriarchális modellben és a vagyonegyesítés elvén álló rendszerekben a gyengébb fél védelmét a jogrend nem feltétlenül tudta illetve tudja

biztosítani. A patriarchális családmódel helyett a partnerségi elv és a vagyonegyesítési rendszerek helyett a vagyonekülönítésen alapuló, de a házastárs szerzeményeiből részesedést biztosító rendszer mellett azért foglaltam állást az értekezésemben, mert *a családjogi normák védelmi funkciója ezekenél nyilvánul meg erőteljesebben*, és erre – ahogy ezt a társadalmi krízisjelenségek jelentős része mögött meghúzóó házassági konfliktusok száma jelzi – nagy szükség lehet.

3. *A házassági vagyonyjog fejlődéstörténetének korszakolásáról*

Kétségtelen, hogy a „germán” és a „frank” korjelzők elkülönült használata az általános a történeti, és túlnyomó részt a jogtörténeti szakirodalomban is, ahogy azt Stipta professzor úr megjegyzi bírálatában. 2003-ban Werner Ogris „Periodisierungsprobleme der Rechtsgeschichte” című tanulmányában azonban úgy fogalmazott, hogy „... jól tesszük, ha olyan korszakolást választunk, amely minden figyelembe veendő szemponttal számol, legalábbis megközelítőleg” (24. o.). Nem feltétlenül célszerű tehát a köztörténeti korszakhatárok követése, ha az adott részterület sajátosságai mást indokolnak. A német házassági vagyonyjogi tárgyú szakirodalomban a germán népjogok továbbélése a frank korszakban a magyarázat arra, hogy miért mégis *germán-frank korszakról* beszélnek inkább a szerzők, bár a Kolosváry által is alkalmazott „germánjogi” kifejezés is előfordul. Ogris professzor úr, akinek a házassági vagyonyjog a szakterületei közé tartozott, az említett tanulmányában általában véve adott hangot annak a véleményének, hogy a germán és a frank korszak „egyaránt idegen, vulgárjogi hatás alatt állt”, és „nem lehet tisztán germán illetve tisztán frank korszakról beszélni”, hanem inkább egy hosszú átmenetről van szó az antik társadalomtól a középkor világáig (28. o.).

Egyetértek bírálómmal (II.2.) abban, hogy 1848 magánjogi tekintetben nem jelent merev korszakhatárt, a házassági vagyonyjogban pedig különösen nem, hiszen a reformkori jogalkotással megindult folyamatról volt szó, miközben a rendi különbségek a magyar magánjognak ezen a részterületén csak 1946-ban szűntek meg. Igaz ez a jogi normatartalomra és a házassági vagyonyjogi szokásokra is, ami világosan bizonyítható a feldolgozott hagyatéki és házassági vagyonyjogi perek iratanyagához csatolt házassági szerződésekől és végrendeletekből. Mindezek ellenére is szükség volt arra, hogy korszakhatárt húzzak, és ehhez ésszerű volt 1848-at választani, mivel a levéltári forrásfeltárást is ezzel az évvel kezdtem meg. Stipta professzor úr felvetette (II. 12.) a Károlyi kormány és a Tanácskormány rendelkezéseire történő rövid utalás célszerűségét is. Ha önmagában köztörténeti korszakolást alkalmaztam volna, nem is kerülhettem volna ezt el. Mivel azonban a magánjogi kódex előmunkálatait tekintve a IV. tervezet után és az V. tervezet előtti időben vagyunk a Károlyi kormány és a Tanácskormány működésénél, a tervezetek és indokolásuk elemzésére, a vonatkozó szakirodalom és a levéltári források feldolgozásra szorítókozást indokolta az, hogy a jogalkotásban nem a házassági vagyonyjog modernizációjára koncentráltak az említett két, rövid életű kormányzat idején.

A kronologikus és a szinkronisztikus módszer alkalmazása kapcsán jegyzi meg bírálóm (I.6.), hogy a német-magyar jogösszehasonlítás időkerete indokoltan eltérő a BGB és a Csjt szabályozásának különböző időpontja miatt. Ezt az észrevételt azzal egészíteném ki, hogy a Csjt hatályba lépésének évében, 1953-ban nyilvánították Németországban alkotmányellenesnek a férfi vagyonygazgatási rendszert, amit 1957-ben a nemi jogegyenlőségről szóló törvény követett azzal, hogy házassági vagyonyjogi szerződések hiányában a szerzeményi közösséget

(Zugewinnngemeinschaft) intézményesítette. A történeti jogösszehasonlítást tehát, ha közvetetten is, de nem 1900-ban fejeztem be német részről sem, hanem a Zugewinnngemeinschaft gyökereinek az ismertetésével. Ez a vagyoni jogi rendszer – bár némi előképe a partikuláris jogokban is volt – Gustav Boehmer alkotásának tekinthető, aki 1939-ben az NS-rendszer meghatározó magánjogászként a „néptörvénykönyv”-tervhez igazodóan készítette el vagyoni jogi koncepcióját azzal a céllal, hogy a német nőket otthonmaradásra és nagyobb szülési hajlandóságra motiválja. Az eszköz ehhez – a Német Jogi Akadémia (Akademie für Deutsches Recht) évkönyvében publikált tervezet szerint – az lett volna, hogy a házasság megszűnése esetén a nő férje szerzeményeiből részesülhet. 1957-ben ezt a tervezetet vette elő Boehmer – a fiatal köztársaságban továbbra is meghatározó szerephez jutó magánjogászként.

4. *A római jogi strukturális megalapozás kérdéséről*

Jakab Éva professzor asszony megállapította, hogy a házassági vagyoni jog modelljei az ókori jogfejlődés során – mind törvényhozási, mind jogtudományi és joggyakorlati szinten – világosan körvonalazódtak már (1. o.). Ezért célszerűnek tartotta volna az értekezés strukturált római jogi megalapozását önálló fejezetben (2. o.). Ennek mellőzése, bár értekezésem ilyen irányú bővítés nélkül is 472 oldal terjedelmű, alapvetően a szakmai ismereteim jellegével magyarázható: jogtörténészként a római jogi előzmények feltárása annyiban voltak nélkülözhetetlen a kutatáshoz, *amennyiben ezek az előzmények a kodifikáció kora előtti jogéletet, illetve a magát a kodifikációt befolyásolták.* Ezért nem önálló római jogi fejezetet készítettem, hanem a tradicionális német vagyoni jog rendszerénél szóltam annak római jogi előzményeiről. A BGB előkészítését végig kísérte egy romanista – germanista tudományos vita, ami a házassági vagyoni jog tekintetében is megnyilvánult, de családjogi könyv előkészítését vezető vak jogtudós, a germanista Gottlieb Planck tudományos álláspontja, valamint a korszak germán jogi örökségre koncentrálnak a nacionalizmusa – lényegét tekintve determinálta azt, hogy a germán-frank korszak férjei vagyoni igazgatási rendszerét intézményesítsék törvényes vagyoni jogi rendszerként, a római jogi természetűnek tekintett dotális rendszertől pedig elzárkózzanak.

Az önálló római jogi fejezet mellőzéséről való döntéssel magyarázható az is, hogy túlnyomórészt a 19. századi, és csak elenyésző mértékben a 20-21. századi szakirodalmat használtam a recepció-történet vonatkozásában: az érdekelt, hogy a történeti jogi iskola romanista és germanista képviselőinek munkássága mennyiben alapozta meg a magánjogi kodifikációt, nem az, hogy a legújabb kutatások mennyit és miben tudnak a 19. századi kutatási eredményekhez hozzátenni, bár kétségen kívül érdemes lenne a vizsgálódást ebbe az irányba is kiterjeszteni. Helmut Coing, a hugenotta gyökerekkel rendelkező frankfurti professzor európai magánjogtörténeti kézikönyve alpmű a hazai jogtörténészek számára is, és a fejlődési irányok feltérképezéséhez természetesen fel is használtam azt. Coing azonban európai (elsősorban francia, német, ibér, itáliai) összefüggésekről és általános jellemzőkről beszél (I. köt. 238-244, II. köt. 312-315.), ezért a specifikumokra és a bővebb értelmezésre már a német térség jogfejlődésére koncentrálnak a szerzőknél találhatunk rá, akik közül Coing csak néhány szerző (így Stryk, Runde, Hugo, Dölle, Dernburg, Windscheid és Brauner) általam is használt művére hivatkozott a jogforrások mellett.

5. *A dos intézménye és a dotális rendszer kapcsolódása más vagyoni jogi rendszerekhez*

Az önálló római jogi fejezet hiányából következően a dos római jogi fejlődéstörténetével sem egy pontnál foglalkoztam. A római jogi dos általános bemutatása értelemszerűen a germán népjogok dotális rendszerének a tárgyalásánál került elő elsőként Glück (1790), Hasse (1824), Savigny (1841), Hahn (1856), Bechmann (1863), Czyhlarz (1870), Puntchart (1885), Dernburg (1887), Mitteis (1891), Corbett (1930), Planitz (1948), Cohen (1966), Ogris (1971), Seidl (1973), Krause (1994), Brauner (1995), Papakonstantinou (1998), Eisenring (2002) és Mazzante (2008) művei alapján, mivel *abból a szempontból közelítettem meg a dos intézményét, hogy annak jelentésstartalma miatt és mennyiben változott meg, amikor a római és a germán jogi kultúra találkozott.* Különösen azért érdekes ez a kérdés, mert a római jogi dotális rendszer és maga a dos intézménye, bár germán jogi elemekkel keveredve két különböző korban (a germán-frank korszak népjogaiban, majd a recepció korában a *ius romano-germanicum* keretében) is jelen volt a német jogkörben, mégis idegen maradt, miközben a házassági vagyoni jognak mindkét korszakban léteztek hazai változatai is. Ezzel az idegenséggel magyarázták a BGB I. tervezetének (1888) indokolásában azt, hogy Planck vagyoni jog-koncepciójából a dotális rendszer kimaradt.

Értekezésemnek ez a rész összehasonlító jogi szempontból különösen azért érdekes, mert a germán népjogok dos-fogalma (*dotalitium, vidualitium, maritagium, osculum, tanodo, tantodonom, Wittum*) a római jogi dos intézményével szemben, de a magyar dos intézményével, a hitbérrel rokonítható módon a férj juttatása volt felesége részére a házasságkötésre tekintettel. Amikor azonban a *ius romano-germanicum* keretében a római jogi dos-fogalom, tehát a hozomány-értelem újra megjelent a német térségben, a magyar tradicionális magánjogban a dos hitbér értelme már nem változott, és az *allatura* kifejezés volt az, amely a hozomány megjelölésére szolgált. A 19. század végi magyar szakirodalom gyakran hangsúlyozza, hogy a magyar női különjogok körében a dos (a hitbér) különleges, magyar intézmény. Ez azonban lényegében csak akkor igaz, ha nyugati szomszédaink dos-fogalmát a *ius romano-germanicum* időszakától fogva vizsgáljuk, nem pedig az azt megelőző, germán népjogok által uralt korszaktól. Felvethető, hogy értekezésem címében a „modern” kifejezés szerepel, mégis időben jóval nagyobb kiterjedésű a vizsgálat. Többek között a dos hozomány-hitbér kettős értelme volt az, amely rávilágított a történeti jogösszehasonlítás kezdőidőpontja meghatározásának a nehézségére.

Jakab professzor asszony megjegyzi, hogy a vagyonekülönítési elven alapuló rendszer Rómában nem vált el élesen a dotális modelltől sem, hiszen a források szerint hozomány nélkül nem is létezett törvényes házasság (2. o.). Mivel azonban a BGB előkészítéséhez fűződő szakmai anyag és a 20. századi német jogtörténeti szakirodalom a tiszta vagyonekülönítés mellett önállóan tárgyalja a vagyonekülönítés elvén álló dotális rendszert is, értekezésemben ezt a megközelítést követtem. Mindezzel nem cáfолоm azt a megállapítást, hogy a német partikuláris jogok útvesztőjében az egyes rendszerek többnyire egymással keveredtek, az Optk pedig modern iskolapéldája a vagyonekülönítési és a dotális rendszer egybefonódásának. Egyetértek bírálómmal abban is, hogy a dotális rendszer a vagyonegyesítő (*manusos*) házassági modelltől sem különült el élesen Rómában, ahogy a természetjogi kódexek közül a bajor törvénykönyv törvényes vagyoni jogi rendszere is a keveredésnek erre a változatára emlékeztet. Mivel azonban a korabeli szakirodalomban általános felfogással szemben fejtette ki 1856-ban Hahn, hogy „teljes tévedésnek” tartja a dotális rendszert a vagyonekülönítéssel rokonítani, álláspontját nem

főszövegben, hanem lábjegyzetben helyeztem el a 48. oldalon: Hahn tehát a vagyonszövetségi rendszer továbbfejlődött változatának tekintette a dotális rendszert (ún. vagyonszövetség dos-joggal). Úgy fogalmazott, hogy a dos „a házasság által közösen szerzett vagyon”, és hangsúlyozta, hogy amíg a házasság szilárdsága a szokásokban megvolt, manus-szerzés nélküli házasság esetén is teljes vagyonszövetség érvényesült abban a formában, ahogy a vagyonszövetség az atya és gyermekei között is megvalósult. A házasság felbontásának lehetővé válásával és a szabad házasságfelfogás terjedésével magyarázta, hogy a jogviszony ténylegesen és jogilag is megváltozott: a dos rendelő személy ekkortól stipulálta a dos visszaszállását magának vagy a nőnek a házasság felbontása esetére, amit a halál esetére is kiterjedő stipulatio követett. A 68. oldalon tett megállapításom, mely szerint „a vagyonszövetségi rendszer megjelenése a német területen nem hozható összefüggésbe a római jogi előzményekkel”, nem a *ius commune* a római jogi társasági szerződés mintájára történő Gütergemeinschaft-értelmezésének a tagadása, hanem arra az évezredek időbeli különbsége utal, ami az ősi római vagyonszövetség és a virágzó középkorban a germán jogi kultúrában elterjedő vagyonszövetség között fennállt. Ez utóbbit Rive egyértelműen azzal magyarázta, hogy a keresztény házasságfelfogás lassanként lecsiszolta a germán-frank korszak férj és feleség közötti viszonyra vonatkozó normáinak keménységét: az oldalbordából, nem pedig férje lábából teremtett asszony – fejtegeti Rive egy 13. századi prédikátor tanítására hivatkozva – nem eltiprásra vagy megszegényítésre, hanem társként lett életre hívva. Ennek a családképnek a következménye a házassági vagyonszövetségben a két fél vagyonának egyesülése lett azzal, hogy a férj kifelé mindkettőjük vagyoni érdekeit képviselte. Ez a modell abban a korban, amikor a nők túlnyomó részt a családi otthon keretei között tevékenykedtek, ideálisnak volt tekinthető, ha a házastársi viszonyt valóban harmónia jellemezte.

Bár a 20-21. századi összehasonlító családjogi szakirodalom (Pintens 2009) – mélyebb jogtörténeti elemzésre nem vállalkozva – a vagyonegyesítésen alapuló rendszereket germán gyökerűnek, a vagyonszövetségben alapuló rendszereket pedig római jogi gyökerűnek tekinti, Hahn idézett értekezése is ráirányítja a figyelmet arra, hogy nem feltétlenül helyes a csoportosításnak ez az egyszerűsített módja. Josef Unger vagy Eduard Gans univerzális kiterjedésű történeti jogösszehasonlítási kísérlete inkább óvatosságra intőnek, mint követendőnek tűnik, azt azonban meg kell jegyezni, hogy Európa magánjogfejlődése tekintetében nem elfogadható szűkítés *csupán* római jogi és germán jogi gyökerekről beszélni. Egyrészt más népek is államalkotó tényezők közös kontinensünkön, másrészt a szekularizált családjog-tudomány sem feledkezhet el az ó- és az újszövetségi jogi kultúra közvetlen és közvetett hatásáról.

A 62. oldalról idézett mondatom, mely szerint a „Munt alatt álló nő személyi és vagyoni jogi állása erősen korlátozott volt, vagyona felett nem rendelkezett”, a nő cselekvőképességének a korlátozott voltát jelenti: a vagyonszövetség elvén álló férji vagyonszövetségi rendszer lényege ez volt, hogy a férjhezett nőnek volt vagyona (*Frauengut*), azaz jogok és kötelezettségek alanya lehetett, csak a nemi gyámság (*Geschlechtstutel*) következtében a vagyonszövetségi jogot férje gyakorolta, ahogy ezt a következő oldalakon részletesen kifejtettem. Mindez azért volt különösen jelentős, mert Munt-szerzés nélküli házasság Planitz szerint a legtöbb germán törzsnél egyáltalán nem fordult elő. A Munt-szerzéssel járó, korábban nőrablás (Raubehē) vagy nővételen (Kaufehē), majd egyre inkább a két fél konszenzusán alapuló kánoni házasság esetén a nő – vagyonszövetségi rendszertől függetlenül – korlátozást szenvedett vagyoni jogai tekintetében: ha vagyonegyesítő rendszer érvényesült, vagyona beolvadt a családi vagyonba (*Familiengut*,

Heiratsgut), melyből tulajdonrész illette, ha pedig vagyonekülönítő rendszer érvényesült a női vagyon (Frauengut) felett önálló tulajdonjoga volt. Vagyonigazgatási joggal azonban egyik esetben sem rendelkezett.

6. *Miért nem képezi az összehasonlítás tárgyát a svájci magánjogi kódex?*

Értekezésemben a modern német törvénykönyvek körében a ZGB előkészítésére csak a nőmozgalmi követelések és a birodalmi BGB férfi vagyonigazgatási rendszerével szembeni kritika kapcsán tértem ki. A kutatás során szembesülnöm kellett azzal, hogy olyan mennyiségű háttérodalma van a svájci polgári kódexnek, amely a mintegy 6 év alatt összeállított disszertáció munkaigényét és terjedelmét is tetemesen megnövelte volna. A praktikus szemponton túl azzal is indokolható a döntésem, hogy a birodalmi BGB tervezetei gyakoroltak hatást a ZGB előkészítésére, és nem fordítva, azaz nem feltétlenül volt szükséges a svájci házassági vagyoni jog részletes tárgyalása. A ZGB törvényes vagyoni jogi rendszere szintén a Zugewinnngemeinschaft, és ha részletkülönbségek vannak is a német és a svájci megoldás között, a szerkezet és a koncepció azonos. A polgári korszak magyar kodifikátorai értelemszerűen ismerték a ZGB-t és vizsgálták is annak megoldásait, de a házassági vagyoni jog területén nem mutatható ki jelentős svájci hatás.

7. *Az egymást váltó tudományos irányzatok és módszerek kérdése*

Az elhúzó magyar magánjogi kodifikációról szóló polgári kori tudományos viták kapcsán Stipta professzor úr megjegyzi (I.5.), hogy „számos kiemelkedő hazai jogtörténész esetében egyidejűleg egymásnak ellentmondó és – a munkásság hosszabb időszakát vizsgálva – nem egyszer egymást váltó módszereket, irányzatokat azonosíthatunk,” és ennek példaként Grosschmid Bénit említi. Opponensemmel egyetértve hadd utaljak ugyanerre a jelenségre egy Grosschmid-tanítvány, Almási Antal (1873-1941) munkásságából. Apfel Jakab fia, aki korai éveiben még rabbinak készült, Berlinben, Kielben, Lipcsében, Heidelbergben és Strasbourgan is folytatott tanulmányokat. Mély ismeretekkel rendelkezett az európai magánjogfejlődés eredményeiről, ezen belül a pandektista jogtudomány rendszerteremtő igényességéről és ennek érvényesüléséről a BGB megalkotása során. Majd életkorából következően azt is megtapasztalhatta, hogy ez a precizitás 1900. január 1. után, a BGB hatályba lépését követően mennyiben segíti a vagyoni jogi tartalmú, de nem házassági vagyoni jog természetű intézmények (tipikusan a házastársi tartás) és a vagyoni jogi rendszerek finom összehangolását a német bírói gyakorlatban. Bár 1910-től előbb Kolozsváron, majd 1927-től Budapesten illetve Szegeden is magyar magánjog magántanára volt, eközben 1899-től a bírói pályán is egyre feljebb lépett, és szegedi éveivel egyidőben a királyi Curia bírója volt. Mindez azért fontos, mert a személyében a hazai és a német jogi dogmatikát és joggyakorlatot is ismerő tudóssal állunk szembe. 1940-ben Szladits magánjogi sorozatának családjogi kötetében Almási mégsem alkalmazta a német házassági vagyoni jog-fogalmat és kategóriákat, hanem az érvényes házasság személyi és vagyoni joghatásait különítette el, az utóbbi alatt lényegét tekintve a házassági vagyoni jog intézményeit értve, és e körben a személyes joghatásból fakadó, de kétségen kívül vagyoni természetű tartási kötelezettséget is nevesítve. Mindezt úgy tette, hogy 1923-ban Berlinben német nyelven publikált kétkötetes magyar magánjogában, a dualizmus-kori jogtudománynak és az ÁPTK-tól az MTJ-ig megfigyelhető kodifikátori csoportosításnak megfelelően még a házasság személyes (általános) joghatásai közé sorolta a tartást. A Grosschmid-iskolában rögzül gondolkodásmódjával, és talán, bár nem

bizonyíthatóan a német jog iránti 1935 utáni érthető idegenkedésével magyarázható, hogy 1940-ben egy sajátos rendszert állított fel, tudatosan kerülve a német házassági vagyoni fogalmat. Hogy Grosschmid – mint bírálóm említi – 1928-ban az angol és magyar középkori jog pozitív párhuzamait hangsúlyozta, az véleményem szerint nála is az MTJ sikertelenségére vezethető vissza. Almási ugyan ezt tette 1935-ben a Zeitschrift für Osteuropäisches Recht hasábjain: német olvasóinak azt magyarázta (az általam ismert utolsó német nyelvű) tanulmányában, hogy a megcsonkított Magyarországon miért nem megfelelő megoldás a kodifikálás, ami egyébként is természetéből adódóan hézagos. Visszatérve Almási 1940-ből származó rendszerezése, annak átvétele két szempontból is kézenfekvő volt a számomra értekezésem elkészítésekor: egyrészt rávilágított a magyar házassági vagyoni jog dogmatikai önállóság-igényére a háború vészterhes időszakában, miközben a Ht-t (1894. évi XXXI. tc.) módosító II. zsidótörvénnyel a házassági köteléki jogunk 1941-ben az ellenkező irányba terelődött, másrészt így nem kellett az íróasztalfiókban hagynom azokat a tartási kérdésekre vonatkozó levéltári anyagokat, melyeket korábban, a köteléki perek sajátosságait vizsgálva tártam fel. Más kérdés, hogy a 21. századból visszatekintve inkább negatívnak tűnik az, hogy a Savigny és Puchta rendszerezésére visszavezethető német házassági vagyoni jog fogalmat Almási elvetette, mivel ennek napjainkig tartó következménye van. A tartás intézménye – bár ennek hatását a jogalkalmazó nem érzékeli és ezért a hatályos családjog foglalkozó kollégák sem látják problémának – a Csjk-ban továbbra is „lebeg” a köteléki jog és a vagyoni jog között, miközben a házastársi közös lakás használatának kérdését, amit a polgári kori magyar magánjogtudomány lényegét tekintve a tartás tágabb kategóriájából vezetett le, a jogalkotó a vagyoni jogban helyezte el.

8. A német nőmozgalom szociáldemokrata irányzatáról

Stipta professzor úr véleményében (II. 6.) kitért a német nőmozgalom szociáldemokrata kötődésű irányzatának kérdésére. Az irányzat elképzeléseit August Bebel először 1879-ben megjelent „Die Frau und der Sozialismus” című műve határozta meg. Ennek fő megállapításaira a 20. század 50-es éveiben a szovjet blokk országainak családjogi kodifikációjakor, sőt a szakirodalomban azt követően is a szocialista családjog téziseiként hivatkoztak itthon és külföldön is, így az NDK mértékadó családjogásza, Hans Nathan (1957) vagy a hazai jogtudományban Nizsalovszky Endre (1963), de az sem véletlen, hogy magyar fordításban a mű 1957-ben jelent meg. Ezért Bebel téziseit a „Szovjet típusú magyar házassági vagyoni jog” című fejezetnél ismerttettem, míg a birodalmi BGB-vel szembeni kritikák kapcsán az 1894-ben megalapított Német Nőegyletek Szövetségének tevékenységére koncentráltam (131-132. o.), és a BGB egyes rendszereinek elemzésekor tértem ki azokra a véleményekre, melyeket a nőmozgalomhoz kapcsolódó jogtudósok (többek között Kohler, 1893-94; Schüller, 1895-96; Stegemann, 1898-99) vagy a nőmozgalom képviselői (Raschke, 1896; Rosenfeld, 1902, Schirmacher, 1899; Anna von Gierke, Behm és Mackenroth, 1901 valamint Marianne Weber, 1907) kifejtettek. A bebeli családkép, erős marxi és engelsi utóérzetként, az 1875-ben egyesüléssel létrejött SPD (ezt a nevet 1890-től viselte a párt) Erfurti Pártnapon elfogadott pártprogramjában (1891) jelent meg. A program utolsó pontjában tiltakoztak a nemi alapú kizsákmányolással és elnyomással szemben. Sajátos, hogy az SPD nőpolitikája a mai napig Bebel nézeteire vezethető vissza, ahogy azt Faerber-Husemann „Von August Bebel bis heute: Die SPD ist die Partei der Frauenrechte” című művében 2018-ban kimutatta.

9. *A polgári korszak értékeinek átmentéséről*

Mezey professzor úrnak arra a kérdésére (5. o.), hogy mekkora erőfeszítést tettek polgári jogászaink a polgári értékek átmentésére a szocialista családjogba, csak közvetett adatokkal rendelkezünk. A kérdés tekintetében célszerű három generációt említeni. Egyrészt Grosschmid és Almási ekkor már nem élt, Szladits házassági vagyoni tárgyú írásai jóval pedig korábbiak, jellemzően az 1900 és 1940 közötti időszakban jelentek meg. Igaz ez Beck Salamon esetében is, bár Beck munkássága kétszeresen, Almási életművének értékelésével is kapcsolódik a házassági vagyoni jog területéhez. A vonatkozó, jellemzően az 1948 előtti évekből származó írásaiban még nem lehetett szó polgári értékek átmentéséről a vagyoni jog területén. Második generációnak azokat a magánjogászokat tekinthetjük, akiknek a munkássága 1948 után is kiterjedt a családjog területére. A Csjt indoklásában 1952-ben elő sem fordulhatott a polgári kor hagyatékára történő utalás, sőt kifejezetten azzal szemben érveltek a házastársi vagyoni közösség (azaz a Grosschmid-tervezet előtti időszak közszeremény értelmezése, a vagyonegyesítés elvén álló, dologi jogi megosztási igényt keletkeztető rendszer) mellett, hogy közszeremény kötelmi jogi igényt keletkeztető értelmezése az 1952 előtti joggyakorlatban a nő számára hátrányos volt. Az, hogy Nizsalovszky Endre 1952-53-ban publikálta a Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsának határozatait, ennek alátámasztásaként szolgált. Tény, hogy az 1926. évi szovjet Családjogi Törvény vagyoni közösségi rendszert intézményesített törvényes rendszerként, és a Csjt ebben (is) követte. Hogy ezt hogyan lehet – Horváth Pál 1984-ben megfogalmazott szavait idézve – „a nő felemeléseként” vagy – a Csjt indoklását idézve – „valódi egyenjogúságként” értékelni, miközben az életközösség időtartama alatt visszerthesen szerzett vagyontárgyak felett mindkét fél elveszítette szabad rendelkezési jogát, kérdés a számomra, hiszen ezzel éppen a grosschmid-i női szabadvagyoni-konceptciónak mondtak ellent. Nem véletlen, hogy Nizsalovszky 1963-ban úgy fogalmazott, *a szakítás a polgári kori előzményekkel a házassági vagyoni jogban volt a legnyilvánvalóbb*. Tapasztalatom szerint ebben a korszakban a családjogi szakirodalomban nem csak Nizsalovszkynál, hanem másnál (például Szigligeti Viktor 1959-ben publikált házassági vagyoni jogi monográfiájában vagy Böszörményi-Nagy Emil 1954-ben a családjogi törvény bírói gyakorlatáról írt tanulmányában) sem jelent meg a Csjt vagyoni jog-konceptciójával szemben kritikai észrevétel. Ezekben az évtizedekben a polgári értékek átmentése iránti szándékot sokkal inkább a jogtörténeti, illetve római jogi művekben fedezhetjük fel. Ennek iskolapéldája Pólay Elemér tanulmánya 1976-ból a pandektisztika hatásáról a magyar magánjogtudományban, míg a családjogászok írásai köréből ilyen próbálkozásnak tekinthető Pap Tibornak és Böszörményi-Nagynak a magyar házassági jog szerződési elemeivel, illetve az özvegyi örökléssel foglalkozó német nyelvű tanulmánya 1970-ből. Weiss Emília és Tóthné Fábíán Eszter házassági vagyoni jogi munkásságát már a harmadik generációhoz érdemes sorolni. Weiss Emíliának a túlélő házastárs jogállásáról szóló monográfiájából árad a történeti jog értékeinek kutatása iránti elkötelezettség (1985). Ugyanakkor a családjog fejlődésének negyven évével foglalkozó tanulmánya, melyet szintén 1985-ben publikált, továbbá a 2006 és 2014 közötti években folytatott szakmai beszélgetéseink arról győztek meg, hogy ő a Csjt-n felnőve annak válaszmű 1. pontjában említett modernizációs jellegét látta elsősorban, és a gyakorlati jogalkalmazási problémákra, valamint az 1989 utáni évek változó társadalmi viszonyaiból következő kihívásokra reagált, ahogy ez Tóthné Fábíán Eszter vagyoni jogi írásait is jellemzi. Mindezt összegezve úgy vélem, hogy a polgári korszak értékeinek átmentése az említett második generációnál történhetett volna meg, a

házassági vagyoni jog szűk területén azonban ez nem volt jellemző, vagy legalábbis nem találtam nyomát.

10. A nyelvhelyességi szempontokról

Stipta professzor úrnak az értekezés stílusára irányuló észrevételét (I.10.) azzal egészíteném ki, hogy bár törekedtem a nyelvi igényességre is, szükségem volt a külső szemre: írásomat a germanizmusoktól Meleg Csilla professzor asszony tisztította meg, akinek joghallgató koromtól a mai napig köszönettel tartozom szemléletformáló megjegyzéseiért is. 2017-ben publikált monográfiámat a védelemre készülve kézbe véve sajnos igazat kellett adnom Jakob professzor asszonynak, aki (velem szemben) észrevette, hogy pár alkalommal valóban helytelenül fordítottam a Dotalssystem kifejezést.

11. A szerkezetről

Ahogy ezúttal Mezey professzor úr, úgy korábban az értekezés lektora, Homoki-Nagy Mária professzor asszony is felvetette, hogy a magyar jogfejlődéssel foglalkozó IV-V. fejezetek önállóan is publikálhatók. Ezért – némi rövidítéssel élve – német nyelvre fordítottam a vonatkozó részeket, hogy a kutatási eredmények külföldön is megismerhetők legyenek. Az értekezés kereteit szétfeszítette volna, ha a feltárt levéltári iratokat a teljesség igényével építettem volna be a szövegbe. Ezért a fel nem használt dokumentumokból családjogtörténeti forrásgyűjteményt állítottam össze még 2017-ben, míg a hatályos német és magyar házassági vagyoni jog összehasonlításának eredményeit a 2021-ben publikált „Magyar családjog” című tankönyvben hasznosítottam, melynek társszerzője Katonáné Pehr Erika volt. Bírálómnak arra a kérdésére pedig, hogy a tradicionális német joggal foglalkozó III. fejezetet miért tartottam fontosnak, bár erre a dos intézménye kapcsán már utaltam, egy pragmatikus választ is szükséges adnom: mint ahogy a levéltári forrásfeltárásból is akkor tudom meg, milyen irányba érdemes egy kutatást folytatni, amikor a fennmaradt forrásoknak, a mindennapi jogélet kordokumentumainak feldolgozásával már előre haladtam, egy könyvtári kutatást is befolyásol az, hogy milyen állománnyal rendelkezik az adott kutatóhely. Mivel a partikuláris házassági vagyoni jogokat a BGB előkészítésekor a teljesség igényével tárták fel, ez a göttingeni tanszéki könyvtárban rendelkezésemre álló rendkívül gazdag jogtörténeti forrásanyag és kapcsolódó szakirodalom azt generálta, hogy figyelmet fordítsak a tradicionális német jogra is.

Ismert a történet, hogy Gottlieb Planck utazásai során a vonatablakból kitekintve hosszan sorolta útitársainak, hogy a pár percre előttük feltűnő városokban milyen vagyoni jogi rendszer érvényesült törvényes rendszerként és mi az, ami a szerződésalkotás gyakorlatban megfigyelhető volt az adott helyen. Ez alapján vont le a következtetést, hogy mi az a nép tudatába beépült jog, amely akkor sem hagyható figyelmen kívül, ha esetleg céltalan volta nyilvánvaló, és mi lehet az a megoldás, ami a nemzeti tradíció és a modernizációs igény szempontjából egyaránt elfogadható. Számára ez volt a bírálóm által említett „Tu und Ich” kölcsönhatása, amelyben – Savigny után szabadon és más kontextusban – a történeti kutatás a „Tu”, a jogtudós jogtudata az „Ich”, és a „nemesedés” ennek a jogtudatnak a formálódása. Köszönöm szépen, hogy bírálatukkal az én látószögemet is tágították, „nemesítették”!